

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 643-660.

Geliş Tarihi-Received: 08.02.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 21.02.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1433965

Türkçede Sezdirimin İşlevleri Üzerine Bir İnceleme*

A Study on the Functions of Implicature in Turkish

Vural AKBOĞA**

Öz

Dilin günlük kullanımı başta olmak üzere medya, siyaset, hukuk, reklamcılık, sanat vb. farklı alanlardaki tüm kullanımlarına bakıldığında sezdirimlerden sıklıkla faydalandığı görülmektedir. Sezdirimin farklı alanlarda kullanılmasını sağlayan özelliği, onun doğruluk koşullu olmayan ve edimsel bağlama dayalı anlama işaret ediyor olmasıdır. Sezdirimlerin bu özelliği, onu bildirişimin temel kavramlarından biri hâline getirmekle birlikte bildirişim sırasında anlam yorumlamada belirsizliklerin ortaya çıkmasına da yol açmaktadır. Bu belirsizliklerin ya da yorumlama farklılıklarının sezdirimin farklı işlevlerinin tespitiyle anlaşılabilmesi/ açıklanabilmesi düşünülmektedir.

Sezdirimle ilgili çalışmalar büyük oranda onu tanımlamak, sınırlarını belirlemek, benzer edimbilimsel ve anlambilimsel kavramlardan ayırt etmek amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmalarda sezdirimlerin işlevlerine değinilmiş olsa da toplu bir çalışmanın varlığından bahsedilememektedir. Bu nedenle bu çalışmayla birlikte sezdirimlerin kullanıldığı farklı işlevleri belirlemek ve bu işlevlerde kullanılmasını sağlayan özelliklerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

İşlevlerin belirlenmesi sürecinde tiyatro metinlerinden, günlük hayatta karşılaşılan örneklerden, farklı çalışmalarda tespit edilmiş örneklerden ve varsayımsal olarak oluşturulan olası dil kullanımlarından faydalanılmıştır. Bahsi geçen tiyatro metinleri ve konuşma örnekleri Türkçe metinlerle sınırlandırılmıştır.

Sezdirimlerin işlevlerinin ve bu işlevlerde kullanılmasını sağlayan özelliklerin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın sonucunda: 1. Sorumluluktan kaçma, 2. Dilde tasarruf / En az çaba, 3. Nezaket, 4. Etkinliği, gücü artırma, 5. Tabu, günah, yasak, utanç verici vb. olduğu düşünülen ifadelerden kaçınma, 6. Hedef gizleme ve 7. Bildirişim alışkanlıkları olmak üzere temelde yedi farklı işlev tespit edilmiştir. Bu işlevlere sebep olduğu düşünülen sezdirim özellikleri ilgili bölümlerde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sezdirim, bildirişimsel sezdirim, sezdirimin işlevleri.

Abstract

When looking at various fields such as media, politics, law, advertising, art, etc., it is observed that implicatures are frequently utilized, especially in daily use of language. The feature that enables implicature to be utilized in different areas is its indication of non truth conditional

* Bu çalışma "Türkçede Sezdirim" adlı doktora tezimizde yer alan sezdirime ait işlevlerin yeniden incelenmesi ve eksikliklerin düzeltilmesi sonucunda ortaya koyulmuştur.

** Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: vuralakboga@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8506-3956.

and context-dependent understanding. This characteristic of implicature not only makes it a fundamental concept in communication but also leads to uncertainties in interpreting meanings during communication. It is believed that these uncertainties or interpretation differences can be explained by the varied functions of implicature.

Previous studies on implicature have largely been conducted to define it, delineate its boundaries, and distinguish it from similar pragmatic and semantic concepts. While some of these studies have touched upon the functions of implicature, there has not been a comprehensive examination of its various functions. Therefore, this study aims to identify the different functions of implicature and elucidate the features that enable its use in these functions.

In the process of determining these functions, examples have been drawn from theater texts, everyday encounters, examples identified in various studies, and hypothetically constructed possible language uses. The mentioned theater texts and speech examples have been limited to Turkish texts.

As a result of this study, conducted to determine the functions of implicature and the features enabling its use in these functions, seven fundamental functions have been identified: 1. Avoidance of responsibility, 2. Linguistic economy / Minimal effort, 3. Politeness, 4. Effectiveness, enhancing power, 5. Avoidance of expressions considered taboo, sinful, prohibited, shameful, etc., 6. Concealing targets, and 7. Communication Habits. The implicature features thought to cause these functions are explained in the relevant sections.

Keywords: Implicature, conversational implicature, the functions of implicature.

1. Giriş

Sezdirim sözcüklerin uzlaşım sal anlamıyla belirlenmiş tümce anlamı değil, edimsel bağlam ve ilkeler kullanılarak oluşturulmuş sözce anlamıyla ilgili bir kavramdır. Konuşur sezdirme edimini gerçekleştirirken içinde bulunulan an ve şartları dikkate alarak özel bir anlam oluşturmaktadır. Dinleyici ise konuşurun dikkate aldığı özel şartlar ve ilkeler, kendi sahip olduğu ansiklopedik bilgiler, konuşurla olan ilişki ağı vb. değişkenleri göz önünde bulundurarak bir çıkarım işlemi gerçekleştirmektedir.

Birçok değişkene bağlı bu durum, sezdirim ve çıkarım arasında tutarsızlıkların oluşmasına neden olabilmektedir. Dinleyici çıkarım sürecinde anlam yorumlamada birçok belirsizlik ve soru işaretiyle karşılaşabilmektedir. Bu belirsizliklerin ya da yorumlama farklılıklarının sezdirimin farklı işlevlerinin tespitiyle anlaşılabilmesi/açıklanabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle sezdirimlerin işlevlerini ve bu işlevlerde kullanılmasını sağlayan özelliklerini ortaya koymak bir gereklilik olarak görülmektedir.

Literatüre bakıldığında sezdirimle ilgili çalışmaların büyük oranda onu tanımlamak, sınırlarını belirlemek ve benzer edimbilimsel ve anlambilimsel kavramlardan ayırt etmek amacıyla yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda sezdirimlerin işlevlerine değinilmiş olsa da özel olarak sezdirimlerin mevcut işlevlerine ve sezdirimin bu işlevleri ortaya çıkaran özelliklerine odaklanılmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda, bu çalışmayla birlikte sezdirimlerin kullanıldığı farklı işlevleri belirlemek ve bu işlevlerde kullanılmasını sağlayan özelliklerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Çalışmada sezdirimin işlevlerini belirleme ve yorumlama sürecine odaklanıldığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tespit edilen her işlev, kuramsal arka planda açıklanmış olan çözümleme şemasına göre incelenmiştir. İşlevler belirlenirken tiyatro metinlerinden, günlük hayatta karşılaşılan örneklerden, farklı çalışmalarda tespit edilmiş örneklerden ve varsayımsal olarak oluşturulan olası dil kullanımlarından faydalanılmıştır.

2. Kuramsal Arka Plan

Sezdirim (implicature) H. P. Grice tarafından ortaya koyulan edimbilimsel bir kavramdır. Grice'a göre bildirişim sırasında konuşurun dinleyiciye iletme niyetinde olduğu düşünceyle, onun kullandığı tümcenin ifade ettiği anlam birbirinden farklıdır. İlki konuşurun kastettiği anlama işaret ederken, ikincisi tümcenin uzlaşım sal anlamına işaret eder (1975, s. 43).

Örnek-1¹

Tuna: Nuri Bilge Ceylan'ın yeni filmine gidelim, diyoruz. Gelir misin?

Mert: Ben sanat filmi sevmiyorum, yaa.

Örnek-1'de Mert filme gitmeyeceğini söylemez. Mert'in kullandığı tümce de bu anlama gelmez. Buna rağmen Mert'in burada filme gitmeyeceğini örtük bir şekilde Tuna'ya iletmiş olduğunu söyleyebiliriz. Grice konuşur tarafından söylenmeden, örtük bir şekilde iletilen bu anlama sezdirim adını vermiştir.²

Grice sezdirimler (bildirişimsel sezdirimler) sözcük ve tümcelerin uzlaşım a dayalı anlamıyla belirlenmedikleri için konuşur ve dinleyicinin ilkesel bir yöntem kullandığını iddia eder. Bu iddiaya göre insanlar, etkili ve sağlıklı bir bildirişim gerçekleştirebilmek için iş birliği adı verilen tek ilke ve bu ilkenin altında bulunan dokuz-alt ilkeyi takip eder (1975, 47).

İş Birliği İlkesi (Cooperative Principle)

Konuşmaya dayalı katkınızı, gerçekleştirdiği aşamada dâhil olduğunuz diyalogun kabul edilen amacı veya yönü gereğince yapın.

- Nitelik Alt-İlkesi (Maxim of Quality)
 - Yanlış olduğunu düşündüğünüz şeyi söylemeyin.
 - Yeterli kanıtınızın olmadığı şeyi söylemeyin.
- Nicelik Alt-İlkesi (Maxim of Quantity)
 - Katkınız gerektiği kadar bilgilendirici olsun.
 - Katkınız gerekenden daha bilgilendirici olmasın.
- Bağıntı Alt-İlkesi (Maxim of Relation)
 - Katkınız konuyla bağıntılı olsun.
- Tarz Alt-İlkesi (Maxim of Manner)
 - İfadeniz anlaşılmasın.
 - İfadeniz belirsiz olmasın.
 - Kısa ve öz olun (Gereksiz laf kalabalığından kaçının).
 - Düzenli, sistemli olun.

¹ Çalışmada Örnek-6 dışında kullanılan örnekler, tarafımızca oluşturulan günlük kullanıma ve varsayıma dayalı örneklerdir. Örnek-6 ile ilgili atf bilgileri ise ilgili bölümde verilmiştir.

² Burada dikkat edilmesi gereken konu, doğrudan söylenmeyen ve örtük bir şekilde iletilen her düşüncenin sezdirim olarak yorumlanmadığıdır. Her sezdirim örtük bir ifade olarak nitelendirilebilecekken her örtük ifadenin sezdirim olduğunu söylemek hatalı olacaktır.

Buradaki ilkeler konuşmacıların farkında olmadan uymaya meyilli oldukları ilkelerdir. İş birlikçi konuşurlar, iletişim sırasında katkılarını doğru, bilgilendirici, ilgili ve açık hâle getirmeye meyillidirler. Böylece herhangi bir dinleyici, konuşurun bu ilkeleri gözetip iletişim kurduğunu varsayarak sözceleri yorumla imkânına sahip olmaktadır (Allott, 2018, s. 1).

Grice sezdirim kavramını bu varsayım üzerine kurmuştur. Ona göre bir konuşurun iş birliğine uyduğu varsayıldığında eğer dinleyicinin beklentileri karşılanmıyor gibi görünüyorsa dinleyici burada bir sezdirimin var olduğu çıkarımını yapabilmektedir (Borg, 2010, s. 269).

Yukarıda kullanılmış olan Örnek-1, Grice'ın kuramı üzerinden şöyle açıklanabilir:

Tuna: Nuri Bilge Ceylan'ın yeni filmine gidelim, diyoruz. Gelir misin?

Mert: Ben sanat filmi sevmiyorum, yaa.

Mert'in tümcesini duyan Tuna, Mert'in iş birliği ilkelerinin farkında olduğunu ve bağıntı alt ilkesine (Katkınız konuyla bağıntılı olsun.) uygun davrandığını varsaymalıdır. Bu durumda Mert'in cümlesinin Tuna'nın sorusuna bir cevap olması beklenir. Aksi hâlde Mert iş birliğine uymamış olur. Bu durumda Mert'in cevabı bir şekilde Tuna'nın sorusuyla ilgili bir cevap olmalıdır. İnsanların genellikle sevmedikleri filmi izlemeye gitmek istemeyecekleri düşünüldüğünde Mert filme gelmeyeceğini sezdirmek için bu tümceyi iletmiş olmalıdır.

Grice'tan sonra sezdirimle ilgili birçok çalışma yapılmış olsa da temel bakış açısını, S. Levinson ve L. Horn'un neo-Gricean bakış açısı olarak adlandırılan ölçümsel sezdirim odaklı çalışmaları ile D. Sperber ve D. Wilson'un Bağıntı Kuramı'nın (Relevance Theory) oluşturduğu görülmektedir.

L. Horn Grice'ın dokuz alt-ilkesini nicelik (quantity) ve ilişki (relation) olmak üzere iki alt-ilkeye indirgemıştır (1984, s. 15). S. Levinson ise dokuz alt-ilkeyi nicelik (quantity), bilgilendiricilik (informativeness) ve tarz (manner) olmak üzere üç alt-ilke içerisinde eritmiştir. Bu ilkelerin çalışma prensipleri Grice'ın kuramıyla aynı şekildedir.

D. Sperber ve D. Wilson'un Bağıntı Kuramı, kuramsal olarak belirgin farklar göstermektedir. Öncelikle Grice'ta yer alan tüm ilkeler, bağıntı ilkesi adı altında tek bir ilkeye indirgenmektedir. Ondan önce öne sürülen ilkeler toplumsal bir yönelimin sonucu olarak ortaya atılmışken bağıntı ilkesinin bilişsel bir özellikten doğduğu iddia edilmektedir. Bu ilkeye göre insan bilişi, bağıntının en üst düzeye çıkarılmasına yönelik olma eğilimdedir (Sperber ve Wilson, 1996, s. 261; Wilson ve Sperber, 2004, s. 610).

Bağıntı Kuramı'na göre bildirişim sırasında konuşurun iletmediği şey, belirli bir anlamı iletme niyetinin kanıtıdır (Wilson ve Sperber, 2004, s. 607). Dinleyici bu kanıtlara sahip olduktan sonra bağıntı ilkesini de kullanarak çıkarım vasıtasıyla konuşurun iletme niyetinde olduğu anlama ulaşabilmektedir.

Bu çalışmada kullanılacak sezdirim tanımı ve sezdirimlerin yorumlanma yöntemleri, tarafımızca yapılmış olan Türkçede Sezdirim adlı doktora tezinde ulaşılan sonuçlar dikkate alınarak belirlenmiştir. Buna göre sezdirimler, konuşurun yüzey yapıda ifade ettiği tümcenin anlamının ötesine geçen, dinleyici tarafından ulaşılması/çıkarılması/yorumlanması beklenen, niyet katmanı ve anlamsal kasıt içeren hesaplanabilir çıktılar olarak tanımlanmıştır (Akboğa, 2022a). Sezdirimler yorumlanırken ise Bağıntı Kuramı'nda kavrama sürecinin işleyişi temel alınmıştır. Türkçedeki örnekler üzerinden kavrama sürecini gösteren bir şema belirlenmiş ve tüm örneklerde bu şema kullanılmıştır.

3. Sezdirimin İşlevleri

Bir düşünceyi ifade etmenin birden fazla yolu vardır. Bu yollardan en temel ikisi açık ve örtük ifade tarzı olarak kabul edilir. Açık ifade tarzı; biçimsel, sözlüksel, söz dizimsel ve anlambilimsel açıdan uzlaşımsal anlamlara sahip yapılar üzerinden şekillenmesi nedeniyle başarılı, sağlıklı bir bildirişimin sağlanmasında çoğunlukla tercih edilen yoldur. Bilgiyi açık bir sözcenin anlamıyla sağlamak çok daha belirgin, dolayısıyla çok daha kolay olacakken örtük süreçte dinleyicinin varsayması gereken “belirsizlik, eksiklik, paylaşılan bilgi eksikliği vb.” riskler bulunmaktadır (Company, 2019, s. 248). Buna rağmen kişiler bazen içinde bulunulan etkenlere bağlı olarak örtük ifade yollarını kullanmayı tercih edebilmektedirler.

Tarlan (2017, s. 215) kinaye başlığıyla ilgili değerlendirme yaparken “Sağ elinde göstermek istemediği bir şey bulunan bir adam, sağ kulağını sol eliyle gösterebilir; ancak bunun bir gerekçesi olmalıdır. Aksi hâlde iki eli de boş olan insan sağ kulağını sol eliyle gösterirse gülünç olur.” ifadesine yer verir. Tarlan’ın da dolaylı olarak ifade ettiği gibi, örtük ifade tarzını kullanmanın bir gerekçesi bulunmalıdır. Bu doğrultuda örtük ifade yollarının sonuçlarından biri olan sezdirimlerin tercih edilmesinde de birçok gerekçenin var olduğu öngörülebilir. Nitekim sezdirimlerin sahip olduğu farklı nitelikler onların farklı işlevlerde kullanılabilmesini sağlamaktadır.

Sezdirimle ilgili edimbilimsel çalışmalar, farklı disiplin altındaki çalışmalar ve bağımsız örnekler incelendiğinde sezdirimin bazı ortak başlıklar altında değerlendirilebilecek birçok işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır.³ Bu işlevler yedi başlıkta değerlendirilmiştir. Ancak bu başlıklar altında farklı nedenlerin yer aldığı da ifade edilmelidir. Bu nedenlere de dikkat çekerek yedi işlev örneklerle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1. Sorumluluktan Kaçma

Türkçede Sezdirim adlı doktora çalışmamızda sezdirim ve ilgili diğer anlambilimsel/edimbilimsel kavramlar karşılaştırılırken sıklıkla sezdirimlerin iptal edilebilir oldukları vurgulanmaktadır. Bunun nedeni sezdirimlerin ifade edilen cümlelerin ya da sözcüğün dilbilimsel olarak kodlanmış anlamının bir parçası olmamalarıdır (Grice, 1975; Allott, 2018, s. 15). Böylece iptal edebilme, konuşura birçok farklı durumda avantaj sağlamaktadır. Bunlardan ilki ve araştırmacılar tarafından en çok işaret edileni konuşura, söyledikleri vasıtasıyla sezdirdiklerinin sorumluluğundan kaçabilme imkânı tanınmasıdır. Sezdirimler açıkça belirtilmediği için bu durum, konuşurların bu tür anlamları aktarmayı amaçladıklarını inkâr etmelerine izin verir.

Örnek-2:

Durum: *Hikmet, Tuna’dan bir konuda yardım istemiştir. Tuna yardımcı olmaya çalışır, fakat Hikmet bu yardımdan memnun olmaz.*

Hikmet: *Yardımların için çok teşekkürler. [Sezdirim: Yardım etmek için elinden geleni yapmadığımı düşünüyorum.]*

³ Sezdirimlerin işlevlerinin verildiği yukarıdaki bölüm ve başlıklar edimsel sezdirimlerle ilgili incelemelerin sonucudur. Anlatsal sezdirimlerde yazarın dinleyiciyle ilgili amaçları çok daha farklı olabileceği için sezdirimlerin kullanım amaçları da değişecektir (Akboğa, 2022b). Yazar çeşitli nedenlerle anlatı açısından her şeyi yüzey yapıda belirtmek istemez. Bu nedenle çoğunlukla sezdirimleri kullanır (Günay, 2003, s. 70; Üstünova, 2018, s. 3). Ergüt (2022, s. 27) incelediği eserle sınırlı olduğunu belirterek vericinin bilgiyi sezdirerek iletmesini bazı nedenlere bağlamaktadır. Adı geçen kaynakta bu nedenlerle ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılabilir.

Bu örnek bağıntı kuramsal bakış açısıyla yorumlandığında süreç aşağıdakine benzer bir şekilde ilerleyecektir:

- a. Hikmet Tuna'ya "Yardımın için çok teşekkürler." diyerek çözülmesi gereken birçok belirsizlik de iletmış olur. *Yardım*, *çok* ve *teşekkür* sözcükleriyle nelerin kastedildiği vb.
- b. Hikmet'in sözcüsünün en uygun bağıntıya sahip olması gerekir.
- c. Hikmet'in sözcüsü, Tuna'nın teşekkürün sebebini öğrenebilmesiyle bağıntıya ulaşacaktır.
- ç. Tuna ve Hikmet birbirini iyi tanıyan yakın arkadaşlardır ve Tuna Hikmet'in normal şartlarda böyle bir cevap vermeyeceğini bilir. Hikmet de Tuna'nın bunu bileceğini düşünür.
- d. Bu durumda Hikmet'in aslında söylediğinin tam tersini iletmış olması Tuna için bağıntıyı sağlayacak yorumdur.
- e. Böylece Hikmet Tuna'ya "yardım etmek için elinden geleni yapmadığını düşündüğünü" sezdirmiş olur.

Örnekte Hikmet'in sezdiriminin, onun kullandığı tümce vasıtasıyla söylediğinin tam tersi olduğu, örneğin bağlamını çizmek amacıyla iletilmiş olan *durum* bilgisinden açıkça görülmektedir. Her ne kadar Hikmet, aksini sezdirme niyetinde olsa da elinin altında her an kullanabileceği bir tümce vardır. Bu tümceyi oluşturan sözcük ve sözcük öbeklerinin uzlaşım anlamlarına bakıldığında belirgin bir şekilde yardımları için Tuna'ya teşekkür edilmiştir. Böyle bir durumda Hikmet niyetinin tümcenin doğruluk koşullu anlamını iletmek olduğunu iddia ettiği an, muhatabın onu yalanlama şansı ortadan kalkmaktadır. Çünkü edimbilimsel yöntemler, kanıt niteliği olmayan soyut süreçleri kapsamaktadır.

Günay'a göre (2018, s. 340) örtüklüğün genel özelliği; bir şeyi, onun sorumluluğunu kabul etmeden söyleyebilmeyi bilmektir. Kıran (2018, s. 308) da örtüklüğün iki özelliğinden bahsederken bunlardan ilkinin, konuşurun bir şeyi söylediğinden sorumlu tutulmadan açıklaması olarak ifade eder.

Sorumluluktan kaçabilmek, konuşurun bağlamsal etkenlere göre çok farklı amaçlarla kullanabileceği bir fırsattır. Bu amaçların hepsinin tespit edildiğini söylemek mümkün değildir. Şimdiye kadar kullanılan amaçların her birinin tespit edildiği düşünülse dahi dilin devingenliği hesaba katıldığında yenilerinin oluşması muhtemeldir. Aşağıdaki dört başlık, sezdirimleri kullanarak sorumluluktan kaçma ihtiyacının hissedildiği dört ana konuyu örneklendirmektedir. Bu dört başlığın ardından sezdirimin ikinci işlevi olan dilde tasarrufla incelemeye devam edilmiştir.

3.1.1. Alay, Hakaret, Şikâyet vb. Edimler

Gün içerisinde alay, hakaret, şikâyet vb. edimler etik kuralları içerisinde kabalık olarak değerlendirilmeleri nedeniyle konuşur tarafından sezdirme yoluyla gerçekleştirilebilirler. Böylece gerekli olması hâlinde inkâr edilebilirler.

İma yoluyla hakaret, alay ve sözde kibarlık kavramlarıyla örneklendirdikleri dolaylı kabalık ifadesini inceleyen Tutaş ve Demirkol Azak (2014, s. 16), dolaylı kabalığın uygulanmasında sezdirimlerin rolüne işaret eder. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre "Eski Zamanlar" da Anna ve Deeley, sezdirim yoluyla birbirlerini aşağılamaya, dışlamaya, kısıtlamaya, küçümsemeye ve anlaşmazlık çıkarmaya çalışırlar.

Kocakaplan, örnekleri birebir örtüşmese de iptal edilebilirlik açısından sezdirimle aynı sonucu veren kinaye kavramıyla ilgili "açıkça söylenmesi mahzurlu olan duyguları,

alay ve hakaret gibi maksatları taşıyan sözleri söylemeye yarayan bir sanat" ifadesine yer vermektedir (2005, s. 93). Külekçi, sözü söyleyen kişinin zor durumda kalması durumunda sözün gerçek anlamına sığınarak zor durumdan kurtulabileceğini söyleyerek bu benzerliğin kurulmasına imkân tanımaktadır (2013, s. 64).

Çalışmasında şikâyet stratejilerini inceleyen Bayat, sezdirimleri konuşurun bir şikâyet edimini gerçekleştirme stratejilerinden biri olarak değerlendirmektedir (2017, s. 3). Böylece konuşur muhatabının rahatsız olacağını düşündüğü görüşünü örtük bir biçimde iletmiş olur.

3.1.2. Toplumsal Baskı

Bireyin söylediği sözün sorumluluğunu almak istememek için tek nedeni muhatabını zor duruma düşürmek istemesi değildir. İçinde bulunulan toplumun ve dönemin normlarına göre hareket etme baskısı, konuşuru fikirlerini örtük bir şekilde iletme yoluna itebilmektedir. Yemenici, bu baskıyı "duyguların açıkça anlatımının hoş karşılanmadığı toplumlarda konuşurun sezdirim ve imgeleri kullanarak duygusal durumlarına göndermeler yapabildiğini" ifade ederek açıklar (1995, s. 162-163).

Konuşur toplumsal normlara aykırı olduğunu düşündüğü düşüncüyü örtük bir şekilde iletirken kendini, gelmesi muhtemel tepkilerden korumaktadır. Konuşurun kendini koruma ihtiyacına farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Lazim (2020, s. 15614), konuşurun bazen doğru olduğunu bildiği bir bilgiyi iletirken dahi örtük ifadeyi tercih ettiğine dikkat çeker.

Böylece konuşur, kendini yanılması durumunda muhatapla çatışmaktan koruyabilmektedir. Benzer bir görüşe sahip olan Demir (2005, s. 18), insanların sezdirmeye dayalı istek bildirimini sosyo-psikolojik nedenlerle yapabileceğini aktarır. Bu durumun nedeni bazı isteklerin konuşur tarafından çekinceli görülmesi olarak yorumlanır.

İçinde bulunulan dönem ve topluma göre değişkenlik gösterse de kadınların örtük ifade tarzını erkeklere göre daha fazla tercih ettiği iddia edilmektedir. Lakoff (1975, s. 58) bu görüşün tüm kadın ve erkekleri kapsamadığını vurgulamakla birlikte böyle bir görüşün göz ardı edilemeyeceğini dile getirmektedir. Bu durumun nedeni olarak ise kadınların özgüvenlerinin daha eksik olmasını göstermiştir. Burada üzerinde durulması gereken iki yer vardır. İlki erkeklerin de örtük ifade biçimlerini tercih ediyor olmasıdır. Nitekim Lakoff da çalışmasında sadece kadınların değil, erkeklerin de yeri geldiğinde isteklerini örtük, kapalı ve dolambaçlı şekilde ifade ettiğini vurgulamaktadır (1975, s. 73). Benzer şekilde M. O'Barr ve K. Atkins (1980, s. 94) de güçsüz konuşma stillerinin sadece kadınlar tarafından kullanılmadığına işaret eder. Burada dikkat edilmesi gereken konu, iddia edilen düşüncenin bir kıyaslama olmasıdır. Erkeklerin de kendilerini korumak için güçsüz ya da özgüvensiz konuşma stillerini kullandıkları kabul gören bir görüş olmakla birlikte kadınların buna daha fazla ihtiyaç duyduğu hâlen tartışmaya açık bir konudur. Bahsi geçen görüşe yapılabilecek ikinci eleştiri örtük ifade biçimlerinin sadece güçsüzlüğe ve özgüvensizliğe işaret edemeyeceğidir (Tannen, 1994, s. 79). Sezdirimin işlevlerinin ele alındığı bu bölüm, bu yöndeki eleştirileri desteklemektedir. Ancak örtük ifade biçimlerinin farklı işlevlerde kullanılabilir olması, onun güçsüzlük hissi nedeniyle kendini koruma işlevinin de olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Türkçe literatürde bu konuda yapılmış çalışmaların eksikliği göz önüne alındığında bu konuda sezdirim özelinde yapılacak sosyo-linguistik bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

3.1.3. Reklamcılık

Sezdirimlerin inkâr edilebilirliğinden faydalanan gruplardan biri reklamcılardır. Reklamcılığın genel hedefi, üzerinde çalışılan ürüne ya da markaya gelecek talebi artırmak olarak ifade edilebilir. Bu amaçla, düzenlenen reklam faaliyetleri sırasında gerektiğinde inkâr edilebilecek düşünceleri muhatabın zihninde canlandırmak gibi yöntemlere başvurulabilmektedir. Bu yöntemlerden birinin sezdirim olduğu iddia edilir (Al Fajri, 2017; Geis, 1982; Tanaka, 1994).

Reklam söyleminde yanıltıcı argümanları inceleyen Büyükkantarcioglu (2007, s. 101) söylemde yanıltmacanın gerçekleştiği biçimlerden biri olarak sezdirimlere dikkat çekmektedir. Burada reklamcıların kullandığı yol, yanıltmacanın kişiye tanıdığı savunma fırsatıdır. Geis'e (1982) göre reklamcılar, izleyicilerin yaptığı çıkarımları savunma ihtiyacı dahi hissetmezler, çünkü bunlar izleyicilerin bir çıkarımıdır. Al Fajri (2017, s. 13) çıkarımı yapanın izleyiciler olmasının sorumluluğu da kısmen izleyiciye yönlendirdiğini savunur.

Ahlaki bir sorumluluğun yanında hukuki bir sorumluluğun da bulunduğu vurgu yapan Al Fajri (2017, s. 13) sezdirimlerin, reklamcıları tüketicilerin mevcut iddialar karşısında bir şikayette bulunması durumunda koruyabildiğini de iddia eder.

3.1.4. Siyaset

Örtük ifade tarzını sıklıkla kullandığı bilinen topluluklardan biri siyasetçilerdir. Siyasetçiler bazen kendilerine iletilen sorulara cevap verme çabasıyla bazen de farklı görüşteki siyasetçileri zor duruma sokma amacıyla sezdirimlere başvurabilmektedirler.

Kanatlı'ya göre (1998, s. 146) siyasette söylenenden çok sezdirilen önem kazanabilir. Benzer görüşlere yer veren çalışmasında Lazim (2020, s. 15614), politik kasıt içeren bir metinde konuşurun dolaylı olmasının tercih edildiğini savunur. Ünsal (2016, s. 173) medyanın insanların siyasi fikirleri üzerinde doğrudan etkisi olduğunu ifade ederken bu süreçte sezdirimlerin kullanımına işaret eder.

Siyaset söz konusu olduğunda bir güç ve güçsüzlük dengesi ortaya çıkmaktadır. Kendini güçsüz hisseden kişiler, özellikle özgür konuşma ortamının bulunmadığı yerlerde ilettiği düşüncelerden sorumlu olmamak için sezdirim yolunu tercih edebilirler (Kanatlı, 1998, s. 146). Burada sezdirim bir savunma mekanizmasının parçasıdır. Politikacılar ise sezdirimleri iddialarını savunma sorumluluğundan kaçınabilmek için kullanırlar (Lazim, 2020, s. 15614). Bu durumda savunmadan çok bir yanıltma mekanizmasının var olduğu söylenebilir.

3.2. Dilde Tasarruf / En Az Çaba İlkesi

En az çaba ilkesi dil araştırmacılarının ses bilgisel, biçim bilgisel, söz dizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel bakış açılarının her biriyle ayrı ayrı desteklenmesi nedeniyle dil çalışmalarında sıklıkla kullanılan ve kabul gören varsayımlardan biridir (Martinet, 1985, s. 152-153; Korkmaz, 2003, s. 84; Wilson and Sperber, 2004). Bu varsayıma göre konuşur/anlatıcı mümkün olan en kısa ve öz bildirişim yolunu tercih etmektedir.

Edimbilim çalışmacılarının dilde tasarruf ilkesini desteklediği görüşleri, belirli ilkeler üzerinden açıklanmaktadır. Bildirişimi, katılımcıların varsaymış olduğunu savunduğu iş birliği ilkeleri üzerinden açıklayan Grice (1975, s. 46) dokuz alt-ilkenin varlığını ileri sürmektedir. Bu ilkelerden biri de konuşurun gereksiz laf kalabalığından kaçınarak "kısa ve öz" olmasıdır.

Sperber ve Wilson'un Bağıntı Kuramı'nda en az çaba ilkesi çok daha merkezi bir konumdadır. Onlara göre insan bilişi, bağıntının en üst düzeye çıkarılmasına meyillidir.

Bu nedenle konuşur en uygun olan bağıntıya yönelir. Burada en uygun bağıntı, en az işleme çabasıyla en fazla bilişsel etkinin sağlandığı seçenektir. Böylece konuşurun olabildiğince kısa ve etkili olan yolu tercih ettiği varsayılır ve kimi zaman en uygun bağıntı sezdirimlerle sağlanır (2004, s. 612).

Örnek-3:

Öğrenci: *Hocam merhaba, ben bir dersten geçtim ama notumu yükseltmek için bütünleme sınavına girebilir miyim?*

Danışman: *Merhaba, bütünleme sınavına girebilmek için o dersten başarısız olman gerekiyor. [Sezdirim: Giremezsin.]*

Bu örnek bağıntı kuramsal bakış açısıyla yorumlandığında süreç aşağıdakine benzer bir şekilde ilerleyecektir:

- a. Danışman öğrenciyi “bütünleme sınavına girebilmek için o dersten başarısız olman gerekiyor” diyerek çözülmesi gereken birçok belirsizlik de iletmiş olur. *Başarısız* sözcüğüyle neyin kastedildiği vb.
- b. Danışmanın sözcüsünün öğrenci için en uygun bağıntıya sahip olması gerekir.
- c. Danışmanın sözcüsü öğrencinin sorusuna cevap verebildiği ölçüde bağıntılı olacaktır.
- ç. Öğrenciyi cevaba götürecek en uygun bağıntı, dersten başarılı olduğu için öğretmenin başarısız olma şartını sağlayamaması durumudur. Böylece öğrenci sınava giremeyeceği çıkarımını yapabilecektir.
- d. Bu durumda danışmanın sezdirimi “öğrencinin bütünleme sınavına giremeyeceği” olacaktır.

Örnek-3’te danışman açık bir şekilde öğrencinin sorusuna “giremezsin” cevabını verebilecektir. Ancak bu durumda danışmanın öngörüsüne göre bildirişim, öğrencinin gerekçeyi öğrenme amacıyla soracağı bir başka soruyla devam edebilir. Belki de öğrencinin bu bilgiye sahip olması danışmanın istediği bir sonuçtur. Her iki şekilde de danışman sadece gerekçeyi vererek hem öğrencinin sorusunu yanıtlamış hem de öğrencisini konuyla ilgili bilgilendirmiş olur. Böylece konuşur zamandan ve emekten tasarruf sağlamış olmaktadır.

Reklamcılık özelinde yapılmış bazı çalışmalar da sezdirimlerin dilde tasarruf ilkesine uygun bir işlevde kullanıldığını destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Daha az sözcükle daha fazla bilgi iletme sezdirimlerin avantajlarından biridir. Bu nedenle reklamda sezdirim kullanımının reklamcılar veya şirket için avantajlı olduğu iddia edilmektedir (Geis, 1982, s. 50; Tanaka, 1994, s. 38; Liu, 2012, s. 2620). Burada bir avantajdan bahsedilme nedeni, reklamcılarının genellikle kasıtlı olarak gerekenden az bilgi vermesidir. Böylece reklamcılar için değerli olan sözcük alanı tüketilmeden istenen düşünce iletilmiş olur. Bu strateji de kaçınılmaz olarak reklam maliyetini düşürür (Al Fajri, 2017, s. 12). Sezdirimler sayesinde okuyucuların belirtilenden çok daha fazlasına çıkarım yoluyla ulaşması sağlanarak bir sözcüğün fiyatına daha fazla anlam satılmış olunur (Pop, 2010, s. 7).

3.3. Nezaket

Sezdirimler sorumluluktan kaçmanın nedenlerinden biri olarak gösterilen alay, hakaret vb. edimlerin gerçekleştirilmesini sağlayabildiği gibi bu durumun tam tersi

sayılabilecek nezaket alanı için de kullanılabilir. İncelik⁴, kişinin başkalarına karşı düşünceli olduğunu gösteren sosyokültürel bir olgudur. Bir tehdit olarak görülmemek, öz-saygılığımızı koruyabilmek, kimi zaman sıkıntıya girmiş bir iletişimde itibarı kurtarmak için dilimizi incelik yapıları içerecek şekilde düzenleriz (Doğan, 2017, s. 256-257).

Nezaket dile farklı şekillerde yansımaktadır. Dil içinde resmiyet, saygı, duygudaşlık ve samimiyet ifadeleriyle ortaya çıkar. Bu ifadeler belli bağlamlar içinde dolaylı olarak ortaya çıkarak nezaket belirtmeye yarayabileceği gibi doğrudan nezaket değeri taşıyan kullanımlar da içermektedir (Onursal Ayırır, 2020, s. 87). Sezdirimler dolaylı olarak elde edilen örtük ifade biçiminin parçalarıdır. Külekçi (2013, s. 64) nezaketimizi koruma ihtiyacı hissettiğimiz zamanların varlığına işaret ettikten sonra bu anlarda sitem, tezyif, tahkir ve tehekküm gibi amaçlarla örtük ifadelerin tercih edilebildiğini söyler. Çürük (2014, s. 31) ise sezdirimleri ve örtük yapıları, muhatabı incitmek için kullanılan bir nezaket stratejisi olarak değerlendirir. İncelik kuramcılarında olan Brown ve Levinson (1978, s. 213) da örtüklüğün kibarlığı sürdürmek ve mizah duygusu yaratmak gibi işlevlerinin olduğuna dikkat çeker. Nitekim şaka yapmak olumlu bir nezaket tekniği olarak kabul edilir. Benzer bir düşünceye sahip olan Channel (1994) sezdirimlerin kendini korumanın yanında güç ve nezaket göstermeyi, izleyicileri eğlendirmeyi de amaçladığını savunur. Soru ifadeleriyle ilgili incelemelerinde Ratu vd. (2018, s. 908) sezdirimlerin konuşanların gerçek niyetini gizleyebildiğini ve ifadeleri daha kibar kıldığını iddia ederler.

Örnek-4:

Durum: *Sınav esnasında ek kâğıt ihtiyacı doğan öğrenci, hocasına şunu söyler:*

Öğrenci: *Hocam, ek kâğıt alabilir miyim? [Sezdirim: Ek kâğıt getirmenizi istiyorum.]*

Bu örnek bağıntı kuramsal bakış açısıyla yorumlandığında süreç aşağıdakine benzer bir şekilde ilerleyecektir:

- a. Öğrenci, hocasına “Hocam, ek kâğıt alabilir miyim?” diyerek çözülmesi gereken birçok belirsizlik de iletmis olur. *Hoca, ek, kâğıt ve alabilir miyim* sözcükleriyle nelerin kastedildiği vb.
- b. Öğrencinin sözcüsünün hoca için en uygun bağıntıya sahip olması gerekir.
- c. Öğrencinin sözcüsü öğrencinin isteği gerçekleştirildiği durumda bağıntılı olacaktır.
- ç. Öğrencinin isteği farklı şekillerde yerine getirilebilir. Burada hocanın benzer durumlarda öğrenciye kâğıt götürdüğü bilgisi arka plandan çıkarılır. Öğrenci bu bilginin farkındadır ve hoca öğrencinin bu bilginin farkında olduğunu düşünmektedir. Böylece hoca en uygun bağıntıya sahip yoruma ulaştığını düşünür.
- d. Öğrencinin sezdirmediği düşünce hocadan ek kâğıt getirmesini istemesidir.

Burada öğrencinin sezdirimi tercih etme sebebi, hocadan açık bir şekilde kâğıt getirmesini isteyememesidir. Hoca ve öğrenci arasındaki toplumsal konum farkı, öğrencinin bu isteğini nezaket ilkeleri doğrultusunda iletmesine neden olmuştur. Burada nezaketi sağlayan etken ise sezdirim kullanımudur.

⁴ Doğan, incelik ve nezaket arasında bir ayrım olduğuna işaret ederek burada incelik sözcüğünü tercih eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2017, s. 256).

3.4. Etkinliği, Gücü Artırma

Genelde örtük ifade içeriklerinin, özelde sezdirimlerin; konuşurun iletmek istediği düşünceyi daha etkin bir şekilde ifade etmesine imkân tanıdığı söylenebilir. Kasıtlı olarak sezdirimleri kullanmak insanlarda merak, farkındalık ve heyecan gibi duyguları uyandırabilmektedir (Lazim, 2020, s. 15614). Bu duygular muhatapın konuya olan ilgisini artıracığından konuşurun iletmek istediği düşünceyi daha güçlü, daha etkin kıldığı düşünülmektedir. Sezdirimlerin duvar yazılarındaki kullanımını inceleyen Yıkmuş (2023, s. 377) benzer bir sonuca ulaşarak sezdirimlerin duvar yazılarında anlamın çarpıcı biçimde sunulmasını sağlayan yöntemlerden biri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Günay (2018, s. 337) örtük ifade içeriklerinin bildiriye daha güçlü kıldığı konusunda benzer düşüncelere sahiptir. Onun düşüncesine göre insanlar bazı kısımlarını kendilerinin doldurduğu örtük bilgilere, açık bir şekilde elde edilen bilgilerden daha kolay inanır. Bildirinin bir kısmını kendisi doldurduğu için bildiriye kendine mal ederek kendini ortak verici konumunda görür. Bu tür bildirimler muhatap üzerinde çok daha kalıcı olacaktır.

Sezdirimlerin konuşurun muhatap üzerindeki etkisini artırması siyasiler, reklam şirketleri, komedyenler vb. birçok grup tarafından kullanılmaktadır. Başkan (2003, s. 25) aynı düşünceye sahip olmakla birlikte bu düşüncesinin nedenini, bu gruplarda bildirim amacının muhatabı belli bir davranışa itmek ve muhatabı “inandırma, ikna etme, aklını çelme vb.” niyetlerle dolaylı yoldan kandırmak olmasıyla açıklar.

Örnek-5:

Durum: *Dışarıda havanın çok soğuk olduğu bir gün evde toplanan arkadaşlar içerinin soğuk olduğunu söyledikten sonra ev sahibi gidip kombinin ısını biraz yükseltir. Ardından:*

A: *Nasıl oldu içerisi ısındı mı biraz?*

B: *Yandık, getir de bir tişört giyeyim. [Sezdirim: Pek bir şey değişmedi.]*

Bu örnek bağıntı kuramsal bakış açısıyla yorumlandığında süreç aşağıdakine benzer bir şekilde ilerleyecektir:

a. B, “Yandık, getir de bir tişört giyeyim.” diyerek çözülmesi gereken birçok belirsizlik de iletmiş olur. *Yandık, getir, tişört* sözcükleriyle neyin kastedildiği vb.

b. B'nin sözcesinin A için en uygun bağıntıya sahip olması gerekir.

c. B'nin sözcesi A'nın sorusuna cevap verdiği ölçüde bağıntılı olacaktır.

ç. Bu durumda “yandık, getir de bir tişört giyeyim” ifadesi içerinin ısınmasıyla ilgili bir cevap olmalıdır. İnsanlar sıcak olduğunda serinlemek için tişört giyerler. Ancak gerçekten tişört giyilebilecek bir sıcaklığa ulaşılmamıştır. B, bu gerçeği bilir ve bu gerçeği A'nın da bildiğini düşünür. Bu durumda B, söylediğinin tam tersini kastederek dokundurma yapmış olmalıdır.

d. Böylece B, içerisinin yeterli ısıya ulaşmadığını sezdirmiş olur.

Örnekte B'nin A'nın sorusuna verebileceği çok daha açık ve kısa cevaplar mevcuttur. B, sadece “Hayır.” ifadesiyle A'nın öğrenmek istediği bilgiyi ona ulaştırabilecekken bir örtük ifade biçimi olan sezdirimi tercih eder. Burada B'nin sezdirimi de göz önüne alındığında iki bildirinin arasındaki yaptırım gücü dikkat çekmektedir. Sezdirimin buradaki gücü, etkinliği artırma işlevi psiko-linguistiğin konusu olup detaylı bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

3.5. Tabu, Günah, Yasak, Utanç Verici vb. Olduğu Düşünülen İfadelerden Kaçınma

İnsanlar sebepleri, derecesi, yöntemi vb. kişiden kişiye değişmekle birlikte sıklıkla kendilerini koruma ihtiyacı hissederler. Burada *korumak* sözcüğüyle kastedilen; kişinin dolaylı ya da doğrudan, fiziksel ya da psikolojik her türlü dış etkiden kaçınmasıdır. Diğerlerinin olası tepkilerinden kaçmak isteyen birinin kendini koruma yöntemlerinden biri eylemlerini ve edimlerini gizlemektir.

Eylemlerini gizleme ihtiyacı hisseden insanoğlunun düşüncelerini gizleme çabası da bir o kadar normal karşılanmalıdır. Ayan (2021, s. 528) pek çok dilde olduğu gibi Türkçede de dışlanan kavram ve hareketlerin varlığından bahseder. Ona göre bazı söylemler kimi tabu, kimi günah, kimi yasak, kimi suç, kimi utanç verici addedildiği için âdeta yasaklanmıştır: “Tanrı, şeytan, melek, cin, peri gibi doğüstü varlıklar ve adları, sövgü sözleri ve beddualar, seks ve sevişme uzuvları, boşaltım organ adları, bazı siyasi propagandalar, sınıf ve cinsiyet ayrımcılığı yaratan sözler ve söylemler toplumca yasaklı addedilmiş, açıkça dile getirilmeleri hoş karşılanmamıştır.” (Ayan, 2021, s. 528). Benzer bir düşünceye sahip olan Yıkılmış (2023, s. 388), kişilerin düşüncelerini duvar yazıları vasıtasıyla toplumla paylaşmak istediği durumlarda yasal engelleri aşmak için sezdirimleri kullanabildiğini vurgulamaktadır.

Dil adı verilen olgunun, dil dışı dünyaya işaret eden bir sistem olduğu ve yukarıdaki konuların insan hayatının birer parçası olduğu düşünülürken bu kavramların örtük bir şekilde de olsa dil kullanımı içerisinde yer alması zorunludur. Sezdirimler bu aşamada devreye girer. Konuşur, bu yasaklı olarak nitelendirilebilecek kavramlardan biriyle ilgili konuşacağı zaman, sezdirimler vasıtasıyla sürece dinleyiciyi de dâhil edebilir. Böylece akıl yürüterek ilgili kavrama ulaşan dinleyici, bu “suç”un parçası olduğu için konuşur kendini koruma altına almış olacaktır.

Örnek-6:

Leonard: “İsa, Musa aşkına Virgin, Virginia, Virginia’m kes şunu artık, kendi sesime bile tahammülü kalmadı kulaklarımın, belki de birilerine parola veriyorsun sen, paranoya demeysen eğer, kes, *yatağın hep tek kişilik, çarşafın kırıksızdı senin*, bu durumda ben ne yapabiliydim, çocuk istiyorsan açıkça söyleyebilirdin pekâlâ.” (Erenus, 1996, s. 56).

Bu örnek bağıntı kuramsal bakış açısıyla yorumlandığında süreç aşağıdaki benzer bir şekilde ilerleyecektir:

a. Leonard, “(...) *yatağın hep tek kişilik, çarşafın kırıksızdı senin* (...)” diyerek çözülmesi gereken birçok belirsizlik de iletmiş olur. *Yatak, hep, tek, kişilik, çarşaf, kırıksız, sen* sözcükleriyle neyin kastedildiği vb.

b. Leonard’ın sözcesinin muhatabı için en uygun bağıntıya sahip olması gerekir.

c. Leonard’ın ardışık bir şekilde iletmiş olduğu tümceler arasında bir ilişkinin olması bağıntıyı sağlayacaktır. Tümceyle ilişkili olan diğer tümcelere bakıldığında erotik bir konudan bahsedildiği anlaşılmaktadır.

ç. Birinin tek kişilik yatağa sahip olması, o yatakta tek kişi uyuduğuyla ilgili bir gösterge olabilir. Aynı zamanda çarşafın kırıksız olması, o yatağın çok fazla kullanılmadığının bir göstergesi olabilir.

d. Bu durumda Leonard, muhatabının o yatağı cinsel birliktelik yaşamak için kullanmadığını sezdirme amacıyla tek kişilik yatak ve kırıksız çarşaf ifadelerini kullanmış olmalıdır.

e. Böylece Leonard, muhatabının cinsel birliktelik yaşamayan biri olduğunu düşündüğünü sezdirmiştir.

Örnekte konuşurun muhatabının cinsel hayatıyla ilgili bir düşüncesini dile getirdiği görülmektedir. Ancak konunun cinsellik olması, konuşurun düşüncelerini doğrudan söylemek yerine örtük bir şekilde iletmesine neden olmuştur. Konuşur bu örtüklüğü sezdirim vasıtasıyla sağlayarak muhatabın olası tepkisine karşı cinsellikle ilgili düşüncelerini gizleyerek iletmiştir.

3.6. Hedef Gizleme

Sezdirimin sözcüklerin uzlaşım sal anlamları yerine belirli ilkeler vasıtasıyla iletiliyor olması, konuşura bir grup insan içerisinde hedeflediği kişi ya da kişilere özel bir mesaj gönderme fırsatı tanyabilmektedir.

Sezdirimlerin alıcı tarafından çıkarıma dönüştürülebilmesi, alıcının ipuçlarını doğru tespit etme, gerekli art alan / ansiklopedik bilgiye sahip olma, metin üreticisiyle benzer kültürel eşikte olma ve aynı düzlemde buluşma gibi şartlarını karşılamasıyla mümkündür (Ayan, 2021, s. 536). Ayan'ın üzerinde durduğu ipuçları ve art alan bilgileri, dinleyicinin sonuca ulaşmasını sağlayacak olan öncülleri oluşturmaktadır. Dinleyici, akıl yürütme işlemini gerçekleştirebilmek için öncüllere ihtiyaç duyar. Bu öncüller konuşur tarafından belirlenir ve sözcüsüne yerleştirilir. Elinde böyle bir kozu olan konuşur, sadece belirli bilgilere sahip olan kişilerin ulaşabileceği bir sezdirim üretebilir.

Örnek-7:

Durum: Sercan ve Özge çok kısa bir süre önce ilişkiye başlamış iki sevgilidir. Arkadaş ortamlarının henüz bu ilişkiden haberi yoktur. Sercan, Özge ve diğer arkadaşlarının bulunduğu bir ortamda Sercan yeni tanıştığı bir kadınla ilgili şu ifadeyi kullanır:

Sercan: Arkadaşlar ben âşık oldum.

Bu örnek bağıntı kuramsal bakış açısıyla yorumlandığında süreç aşağıdaki benzer bir şekilde ilerleyecektir:

a. Sercan, "Arkadaşlar ben âşık oldum." diyerek *arkadaşlar*, *ben*, *âşık ol-* sözcük ve sözcük öbekleriyle neyin kastedildiği vb. çözülmesi gereken birçok belirsizlik de iletmiş olur. Dinleyici bu sözcük ve sözcük öbekleriyle neyin kastedildiğine bağlamsal şartları değerlendirerek ulaşacaktır.

b. Bağıntı Kuramı'na göre Sercan'ın sözcüsünün o ortamdaki kişiler için en uygun bağıntıya sahip olması gerekir.

c. Sercan'ın ifadesi orada bulunan ve bu ilişkiden haberi olmayan herkes için yeni bir bilgidir ve tanıştığı bir kadınla ilgili verdiği her bilgi zaten bağıntılı olacaktır. Dolayısıyla burada bir sezdirim söz konusu değildir.

ç. Özge ise burada bahsi geçen kadının kendisi olduğu bilgisine sahiptir. Ancak Sercan bu duygusunu daha önce Özge'yle paylaşmamıştır.

d. Bir kişi normal şartlar altında böyle yoğun duygularını o kişi aynı ortamda olmasına rağmen ondan önce başkalarıyla paylaşmaz. Bu durumda "Arkadaşlar ben âşık oldum." ifadesi diğerlerine yapılmış bir bilgilendirme değil, Özge'ye yapılmış bir aşk ilanı olmalıdır.

e. Böylece Sercan, bir topluluğa konuşma yapmasına rağmen tek bir kişiye sezdirim yapmış olur. Bu sezdirim de "Özge sana âşık oldum." şeklinde somutlaştırılabilir.

Örnek incelendiğinde Sercan'ın bir topluluğa konuşmasına rağmen o topluluk içerisindeki tek bir kişiye (Özge) bilgi iletebildiği görülmektedir. Bunu yaparken sezdirim kullanmış olması, Sercan'ın hedefini seçmesini ve seçtiği hedefi diğerlerinden gizlemesini mümkün kılmıştır. Çünkü topluluktaki diğer insanlar, gerekli çıkarımı yapmalarını sağlayacak öncüllere sahip değildir. Sercan bu öncüle sahip tek kişinin Özge olduğunu bildiği için rahatlıkla gizli hedefine gizli mesajını iletebilmiştir.

3.7. Bildirişim Alışkanlıkları

Sezdirimin kullanım yerleriyle ilgili verilen ilk altı maddede işlevlerin bilinçli bir şekilde tercih edilmesiyle birlikte, zihnin işleyişinin bir sonucu olarak bilinç dışı gerçekleştiği de söylenebilir. Her maddede her zaman bir kasıtın var olduğunu söylemek mümkün değilken aksini savunmak da doğru olmayacaktır. Ancak konuşurun tercihinin mümkün olmadığı durumların var olduğu da görülür. Bunlar kişinin dil edinimi sırasında ya da toplumun onlara biçtiği roller doğrultusunda oluşan alışkanlıklardır. Bu nedenle bu kişilerin sezdirimleri bilinç dışı olarak kullandığı düşünülebilir.

Wardhough (1998, s. 319) bireylerin yetişme süreçlerinde sadece cinsiyete bağlı davranış biçimlerini değil, cinsiyete bağlı dil davranışlarını da öğrendiğini ileri sürmektedir. Trudgill (1983, s. 79) ise kadınlar ve erkeklerin toplumsal olarak farklı olduklarını, toplumun onlara farklı roller biçtiğini ifade ederken dilin bu gerçekleri yansıtmaya özelliğini vurgulamaktadır. Bu ifadeler cinsiyete bağlı dil davranışlarının varlığını vurgulamak amacıyla kullanılmış olsalar da bu ifadelerden dil davranışlarının toplumsal konumun bir sonucu ya da yetişme süreçlerindeki alışkanlıkların bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşüncelerine de ulaşılabilmektedir. Sezdirimler bu alışkanlıkların ortaya çıkardığı dil davranışlarından birinin sonucudur. Sezdirimlerle ilgili benzer bir yorum yapan Aslan (2005, s. 18), sezdirime dayalı ricaları incelediği çalışmada insanların sosyo-psikolojik nedenlerin yanında, yetiştikleri aile ve kültür çevresine bağlı olarak da sezdirimleri kullandığına değinir.

Örnek-8:

Durum: *Sıla'nın annesi kıyafetleri koymak için Sila'dan poşet çıkarmasını ister. Sila bu fikri beğenmez. Ardından Sila ve ablası Pınar arasında aşağıdaki diyalog gerçekleşir:*

Sıla: *Bu koca poşeti niye çıkardınız?*

Pınar: *Kıyafet koyacaktıydık. [Sezdirim: Ben aynı fikirde değilim.]*

a. Pınar, "Kıyafet koyacaktıydık." diyerek çözülmesi gereken birçok belirsizlik de iletmış olur. *Kıyafet* sözcüğüyle neyin kastedildiği ve *koyacaktıydık* bitmiş eylemiyle nelerin kastedildiği gibi.

b. Pınar'ın sözcüsünün Sila için en uygun bağıntıya sahip olması gerekir.

c. Pınar'ın sözcüsü Sila'nın sorusuna cevap verdiği ölçüde bağıntılı olacaktır.

ç. Bu durumda Pınar poşetin neden çıkarıldığı sorusuna cevap vermiş olmalıdır. Burada Pınar, aranan gerekçeyi bilmesine rağmen bu gerekçenin annesine ait olduğunu vurgular. Pınar'ın bağıntıyı bu ifadeyle sağlamasının sebebi gerekçeyi sahiplenmek istemeyişi olabilir.

d. Böylece Pınar Sila'nın buradaki en uygun bağıntıya sahip olduğunu düşündüğü yoruma ulaşabileceğini düşünerek "annesiyle aynı fikirde olmadığını" sezdirmiştir.

Yukarıdaki örnekte yer alan Pınar adlı kişinin yetişme süreci, çevresel etkenler, kişilik özellikleri vb. gerekçeler nedeniyle düşüncelerini açık şekilde ifade etmede sorun

yaşayan biri olduğu bilinmektedir. Pınar aslında poşetin, kıyafet koymak için uygun bir nesne olmadığını düşünse de alışkanlıklarının bir sonucu olarak bu düşüncesini açık bir şekilde ifade etmek yerine örtük olarak dile getirir. Bu edim her ne kadar duygu ve düşüncelerini gizleme gibi bir amaçla yapılmış olsa da bir tercih olmaktan öte alışkanlıktır. Zamanla bildirişimsel bir üslup özelliği hâline gelebilen örtük ifade kullanma alışkanlığının bildirişime yansımalarından birinin sezdirimler olduğu anlaşılmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışmada sezdirimlerin kullanıldığı farklı işlevleri belirlemek ve bu işlevlerde kullanılmasını sağlayan özelliklerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda sezdirimle ilgili edimbilimsel çalışmalar, farklı disiplinler altındaki çalışmalar ve bağımsız örnekler incelendiğinde sezdirimin bazı ortak başlıklar altında değerlendirilebilecek birçok işleve sahip olduğu görülmüştür. Bu temel işlevler yedi başlık altında sınıflandırılmıştır.

Sezdirimlerin işlevlerinden ilki, konuşura sorumluluktan kaçma özgürlüğü tanınmasıdır. Konuşurların toplumsal baskı, bazı edimleri (alay, hakaret, şikâyet vb.) gerçekleştirme, reklam, siyaset gibi nedenlerle sezdirimleri kullanarak sorumluluktan kaçma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Sezdirimlerin buna imkân veren özelliği iptal edilebilir olmasıdır. Konuşur sezdirimini uzlaşımsal anlama sahip dil birimleri vasıtasıyla değil, ilkeler vasıtasıyla ilettiği için muhatapın akıl yürüterek ulaştığı sonucu inkâr edebilir.

Sezdirimlerin ikinci işlevi, dilde tasarrufun/en az çabanın sağlanmasına katkıda bulunmalarıdır. Sezdirimler vasıtasıyla konuşurun ilettiği en az çabaya dayalı ifadeyle dinleyicinin en fazla bilgiye ulaşmasının mümkün kılındığı gözlemlenmiştir.

Sezdirimlerin sıklıkla kullanılmasını sağlayan işlevlerden üçüncüsü, onların nezaketin sağlanmasına katkıda bulunabilmeleridir. Sezdirimi kullanan konuşur, düşüncelerini açık ve net bir şekilde ifade etmediği için bu durum uygun şartlar altında muhatap tarafından bir nezaket girişimi olarak değerlendirilir.

Sezdirimlerin bazı örneklerde konuşurun etkinliğini artırma gibi bir işlev kazandığı tespit edilmiştir. Burada ön plana çıkan özellik, sezdirim kullanımında dinleyicinin de sürecin bir parçası olmasıdır. Böylece konuşur, kendini ortak verici olarak hissederek konuya ilgisini artırmaktadır.

Sezdirimlerin beşinci işlevi, konuşurun tabu, günah, yasak, utanç verici vb. olduğunu düşündüğü ifadelerden kaçınmasına fırsat vermesidir. Sorumluluktan kaçma işlevinde olduğu gibi burada da sezdirimlerin öne çıkan özelliği, uzlaşımsal anlama sahip dil birimleri yerine ilkeler vasıtasıyla çıkarımsal olarak iletiliyor olmasıdır.

Hedef gizleme, sezdirimlerin altıncı işlevi olarak belirlenmiştir. Konuşur, bir grup insan içerisinden hedeflediği kişi ya da kişilere özel bir mesaj gönderme olanağına sahiptir. Sezdirimin hedef gizleme işlevinde kullanılabilmesini sağlayan özelliği, sezdirimlere öncüller vasıtasıyla çıkarım sürecinin ardından ulaşılabilir olmasıdır.

Son olarak kişilerin bildirişim alışkanlıklarının onları bilinç dışı olarak sezdirimlere yönelttiği örneklerle karşılaşılmıştır. Burada bilinçli bir tercihten bahsedilemese de sezdirimlerin önemli bir kısmının kullanım alanını oluşturduğu için yedinci işlev olarak değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Akboğa, V. (2022a). *Türkçede Sezdirim*. Doktora Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Akboğa, V. (2022b). Türkçede İki Tür Sezdirim: Edimsel ve Anlatısal Sezdirim. *Kerime Üstünova Armağanı*, (Ed. H Aydın ve İ. Karahancı). (s. 793-810). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Al Fajri, M. S. (2017). The Functions of Conversational Implicatures in Print Advertising. *Jurnal Pendidikan Bahasa dan Sastra*, 17(1), 1-14.
- Allott, N. (2018). Conversational Implicature. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics (Online Encyclopaedia)*, (ed. M. Aranoff.). Oxford: Oxford University Press.
- Aslan, S. (2005). Türkiye Türkçesinde Sezdirime Dayalı Rica Stratejileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (2), 114-126.
- Ayan, A. (2021). Dilsel ve Dil Ötesi Veriler Aracılığıyla Cinsellik / Erotizm Kodlayıcılarının Sezdirilmesi: Senaryo Örnekleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), 526-538.
- Aydın, H. (2011). Dilde En az Çaba İlkesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-6.
- Başkan, Ö. (2003). *Bildirişim: İnsan-Dili ve Ötesi*. İstanbul: Multilingual.
- Bayat, N. (2017). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Şikâyet ve Özür Edimine İlişkin Görünümler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), 1-16.
- Brown, P. ve Levinson, S. C. (1987). *Politeness Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Büyükkantarıcıoğlu, N. (2007). Reklam Söyleminde Yanıltıcı Argümanlar ve Tüketici Farkındalığı. *Tüketici Yazıları (I)*, (ed. Müberra Babaoğlu ve Arzu Şener). (s. 97-115). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Channel, J. (1994). *Vague Language (Describing the English Language)*. Oxford: Oxford University Press.
- Company. M. (2019). The Role of Gricean Determinacy and The Strenght Condition In The Relevance Theory for Interpreting Implicatures. *Unisinos Journal of Philosophy*, 20 (3), 246-255.
- Çürük, M. S. (2014). Konuşmaya Dayalı Sezdirimler -Harezmi Türkçesi Örneğinde Bir İnceleme-. *Türkbilig*, 20, 13-33.
- Doğan, A. (2017). *Sözlü ve Yazılı Çeviri Odaklı Söylem Çözümlemesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erenus, B. (1996). *Kırmızı Karaağaç*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Ergüt, M. (2022). *Türkiye Türkçesinde Sezdirim ve Çıkarım -Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak Adlı Eseri Örneğiyle-*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Geis, M. L. (1982). *The Language of Television Advertising*. New York: Academic Press.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*, (ed. P. Cole ve J. L. Morgan). (s. 41-58). New York: Academic Press.
- Günay, D. (2003). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual.
- Günay, D. (2018). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

- Kanatlı, F. (1998). *Dilbilimsel Gerekçeleştirme Çözümlemesi*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Kıran, Z. ve Eziler Kıran, A. (2018). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kocakaplan, İ. (2005). *Açıklamalı Edebi Sanatlar*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Külekcı, N. (2013). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Lazim, M. J. (2020). Conversational Implicatures in the Political Talk of Sayyed Hassan Nasrallah. *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 15608-15627.
- Lakoff, R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper and Row Publishers.
- Liu, F. (2012). A Study of Principle of Conversation in Advertising Language. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(12), 2619-2623.
- Martinet, A. (1985). *İşlevsel Genel Dilbilim* (çev. Berke Vardar). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- O'Barr, W. M. ve Atkins, B. K. (1980). "Women's language" or "powerless language"?. *Women and Language in Literature and Society*, (ed. Sally McConnell-Ginet vd.). (s. 93-110). New York: Praeger.
- Onursal Ayırır, İ. (2020). Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler: Nezaket Kuramı Açısından Edimbilimsel Bir Değerlendirme. *Milli Folklor*, (16), 86-98.
- Pop, A. (2010). Implicatures Derived through Maxim Flouting in Print Advertising. A Contrastive Empirical Approach. *Toronto Working Papers in Linguistics*, 33(1), 1-8.
- Ratu, D. M. – vd. (2018). Pragmatic Implicature of Manado Malay Speakers' Questions. *ICSS*, (226), 908-912.
- Tanaka, K. (1994). *Advertising Language: A Pragmatic Approach to Advertisements in Britain and Japan*. Taylor and Francis Routledge.
- Tannen, D. (1994). "Why Don't You Say What You Mean?": Indirectness at Work. *Talking From 9 To 5*, (s. 78 – 106). New York: William Morrow and Company.
- <https://archive.org/details/talkingfrom9to5h00tann/page/n3/mode/2up?view=theater> (Erişim tarihi: 13.08.2022).
- Tarlan, A. N. (2017). *Edebiyat Meseleleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Trudgill, P. (1983). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. England: Penguin Books.
- Tutaş, N. ve Demirkol Azak, N. (2014). Harold Pinter'in Doğum Günü Partisi ve Eski Zamanlar Oyunlarında Kabalık Stratejileri ve Hakimiyet Yarışı. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, (12), 14-25.
- Ünsal, A. (2016). Gazete Haberleri Bağlamında 13 Mart 2016 Tarihli Ankara Terör Saldırısı. *Culture and Communication in Anatolia: Past, Present and Future*, (ed. İrfan Erdoğan). (s. 163-185). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Üstünova, K. (2018). Yüzey Yapıdaki Çıkarım Cümlelerinin İletişime Katkısı. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 1-10.
- Wardhaugh, R. (1998). *An Intoduction to Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Wilson, D. ve Sperber, D. (2004). Relevance Theory. *The Handbook of Pragmatics*, (ed. Laurence R. Horn ve Gregory Ward). (s. 607-632). Malden: Blackwell Publishing.
- Yemenici, A. (1995). Söylem Çözümlemesinde Üç Temel Yaklaşım ve Kültürlerarası İletişimde Söylem Çözümlemesinin Önemi. *Dilbilim Araştırmaları*, (6), 152-166.
- Yıkılmış, S. (2023). Türkçede Sezdirim: Duvar Yazıları Örneği. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1, 371-390.